

О.В. Вакун, к.е.н., доц.*Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Західноукраїнського національного університету***О.С. Дика, к.е.н., доц.***Державний університет «Житомирська політехніка»*

Світові та національні тенденції експорту та імпорту зброї в контексті розвитку державного експортного контролю

Оцінка стану міжнародної та національної безпеки значною мірою спирається на аналіз глобальних і внутрішніх тенденцій експорту та імпорту озброєнь. Виробництво зброї для будь-якої держави виконує не лише економічну й оборонну функцію, але й стає потужним стимулом для науково-технічного прогресу. На початку XXI століття держави дедалі активніше застосовують непрямі геоекономічні інструменти впливу, щоб сформуванати вигідне для себе геополітичне середовище.

У дослідженні було відмічено, що проблематика озброєнь, світового ринку зброї та оборонних витрат є ключовою не лише для дослідження питань міжнародної та національної безпеки, а й для удосконалення системи державного експортного контролю як важливого механізму регулювання оборонної торгівлі. Особливого значення ці аспекти набувають для України в умовах російсько-української війни, що актуалізує потребу у вивченні її ролі на глобальному ринку озброєнь.

У статті автором було розглянуто зазначені далі тенденції. Виявлено тенденцію скорочення експорту озброєнь з України після 2021 року, що пов'язано з переорієнтацією виробництва на внутрішні потреби сектору безпеки й оборони в умовах повномасштабної війни. Паралельно спостерігається активне нарощування імпорту зброї, особливо з боку США, Німеччини, Польщі та Великої Британії, що свідчить про потужну міжнародну підтримку України. До постачальників долучилися країни, які раніше не були ключовими партнерами, зокрема Норвегія, Румунія, Йорданія, Данія, Нідерланди та Іспанія, що вказує на розширення географії військово-технічної співпраці. Найбільше зростання припадає на постачання ракетних систем, бронетехніки, артилерії, авіації та засобів ППО, а також відзначається поступове нарощування постачань сенсорів і кораблів, що свідчить про комплексний розвиток оборонного потенціалу. При цьому обсяги експорту зброї скоротилися, зокрема зменшилася співпраця з основним покупцем – Китаєм, а також з Індією, Саудівською Аравією та Пакистаном.

Ключові слова: експорт; імпорт; державний експортний контроль; міжнародна безпека; оборонно-промисловий комплекс; геоекономічні фактори; воєнно-політичні ризики; національна безпека України.

Актуальність теми. Одним із напрямів оцінки сучасного стану та рівня міжнародної та національної безпеки вивчення світових та національних тенденцій експорту та імпорту зброї. Виробництво зброї для будь-якої країни є не тільки економічно доцільним та забезпечує національну безпеку, а й стимулює науково-технічний прогрес. Проте реалізація зброї на міжнародному ринку має свої особливості: юридичні та політичні обмеження. Механізми й засоби економічного суперництва на світових ринках зброї здійснюють глобальний вплив на соціально-економічну, військово-політичну, науково-технічну та інвестиційно-інноваційну складові міжнародної геополітики. На початку нового тисячоліття країни вдаються до використання непрямих геоекономічних методів впливу на ринках зброї з метою побудови комфортного для себе геополітичного середовища» [5]. Безумовно, що питання озброєння, світового ринку зброї та оборонні витрати є вкрай важливим з позицій вивчення проблем міжнародної та національної безпеки в цілому, а також з позицій розвитку державного експортного контролю як комплексного механізму державного управління та регулювання експорту та імпорту зброї. Це актуалізує вивчення проблем формування та розвитку світового ринку озброєння та місце України в експорті та імпорті зброї, особливо в умовах російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення тенденцій експорту та імпорту зброї та світового ринку озброєння представлено в працях вітчизняних та закордонних вчених, зокрема: О.Ф. Сальнікова, Г.П. Ситник, І.Ю. Матюшенко, К.В. Ковальчук, В.М. Бегма, Н.М. Скляр, І.Г. Ханін, І.М. Гонак, Р.Г. Ботвінов, І.Г. Бережнюк, Г.С. Богородицька, О.В. Коляда, С.Е. Тригуб, Т.І. Кім, Ю.М. Українець, N.Tian, X.Liang, D.Lopes da Silva, A.Marksteiner та інші.

Викладення основного матеріалу. «Протягом усього існування людства результати господарської діяльності мирного населення і територія, на якій відбувалось творення людських благ, завжди знаходились

у полі зору войовничих племен, сусідніх феодалів, імперців та ідеологічних (релігійних або політичних) супротивників. Військова історія стверджує, що впродовж 55 століть людство пережило 15 тис. війн, що забрали 3,6 млрд людей, відносно мирних років за цей час можна нарахувати менш як 300. Загальну вартість знищених цінностей можна уявити у вигляді золотого кільця навколо кола Землі шириною 156 і висотою 10 метрів» [4]. Зазначена ситуація довгий час була нерегульована, проте у XX ст. після другої світової війни та «холодної війни», на міжнародному рівні було розроблено сукупність інструментів протидії безконтрольному поширенню зброї. Водночас, це не знизило рівень воєнних загроз, а підвищений рівень міжнародної безпеки був не тривалий, особливо в другому та третьому ХХІ ст. Так «на початку ХХІ ст. світова спільнота зіткнулась із надзвичайно складними для людства проблемами виробництва, реалізації, використання й утилізації зброї у процесі суспільно-політичної та соціально-економічної діяльності країн, що безпосередньо впливає на глобальну безпеку. Реалізація зброї на глобальному ринку є предметом як міжнародного економічного співробітництва, так і глобального військово-політичного суперництва» [5]. Відповідно експорт та імпорт зброї є особливо складною проблемою для системи державного управління та державного експортного контролю, адже охоплює різні види міжнародно-правових відносин, соціально-економічних, політико-правових, еколого-технологічних наслідків.

Ботвінов Р., Бережнюк І. і Богородицька Г. досить обґрунтовано визначали періоди розвитку «світового ринку озброєння та військової техніки» пройшов кілька етапів:

- перший етап – кінець ХІХ – початок ХХ ст. до початку Першої світової війни. У цей час було закладено основи сучасних військово-промислових комплексів країн лідерів та структура світового ринку озброєння та військової техніки. На цьому етапі створювалися зразки зброї, відбувалися випробування, налагоджувався масовий випуск певних видів зброї. На розвиток військової промисловості спрямувалися значні інвестиції: побудова заводів, навчання фахівців. Військовий сектор економіки почав набувати значення;

- другий етап – період між Першою та Другою світовими війнами. У цей період ресурси почали розподілятися на користь озброєння та військової техніки, створення у розвинутих країнах спеціальних державних органів з управління військовою економікою, випуск складних та ефективних видів озброєння та військової техніки. Так, наприклад, у 1918 році питома вага військового виробництва у загальній промисловості склав: у Франції – 75 %, у США – 40 %, в Англії – 65 %. Значна частина військової продукції вироблялась приватними підприємствами, також почали з'являтися нові приватні військово-промислові компанії;

- третій етап – період 50-ті роки – 2000 роки. У цей період на процес розвитку виробництва озброєння та збільшення обсягів продажу впливають певні фактори, а саме: «холодна війна», багато військових конфліктів, швидкий розвиток науково-технічного прогресу. Таким чином, у 60-ті роки сформувався ринок озброєння та військової техніки. У період холодної війни між США та СРСР гонка озброєння здійснювалась у напрямку покращення озброєння. Це пов'язано з широким використанням досягнень НТП, прагненням створити високу наукомісткість військового виробництва. Провідне місто у виробництві військової техніки та озброєння посіли такі галузі: авіаційна, ракетна-космічна, атомна, електронна, виробництво радіотелекомунікаційної апаратури;

- четвертий етап – початок ХХІ ст. У цей період сформулювалась нова оборона доктрина країн виробників на основі виникнення нових взаємовідносин країн світу, зміни ролі військових організацій, наприклад НАТО, створення принципово нових видів та систем озброєння та військової техніки, злиття великих компаній виробників» [2].

Для характеристики сучасного етапу розвитку світового ринку озброєння та експортно-імпортних операцій щодо зброї варто здійснити статистичний аналіз за такими напрямками:

- по-перше, оцінити стан світового ринку озброєння, через аналіз найбільших експортерів та імпортерів зброї, що дозволить визначити напрями формування національної системи експортного контролю та дієвість міжнародних моделей експортного контролю;

- по-друге, важливим складником для оцінки рівня експорту та імпорту зброї в Україні, що дозволить рівень дієвості, результативності та ефективності державного експортного контролю.

За першим напрямком варто схарактеризувати найбільших світових експортерів зброї після війни за даними Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру; визначити частку ринку провідних експортерів основних видів зброї між; визначити загальні показники світового експорту зброї; оцінити частку ринку імпорту основних видів озброєння між 2020 і 2024 роками за країнами. За другим напрямком пропонуємо визначити експорт зброї в (імпорт) Україну з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ); та експорт зброї з України.

На рисунку 1 представлено світовий експорт зброї з 1975 по 2016 рік.

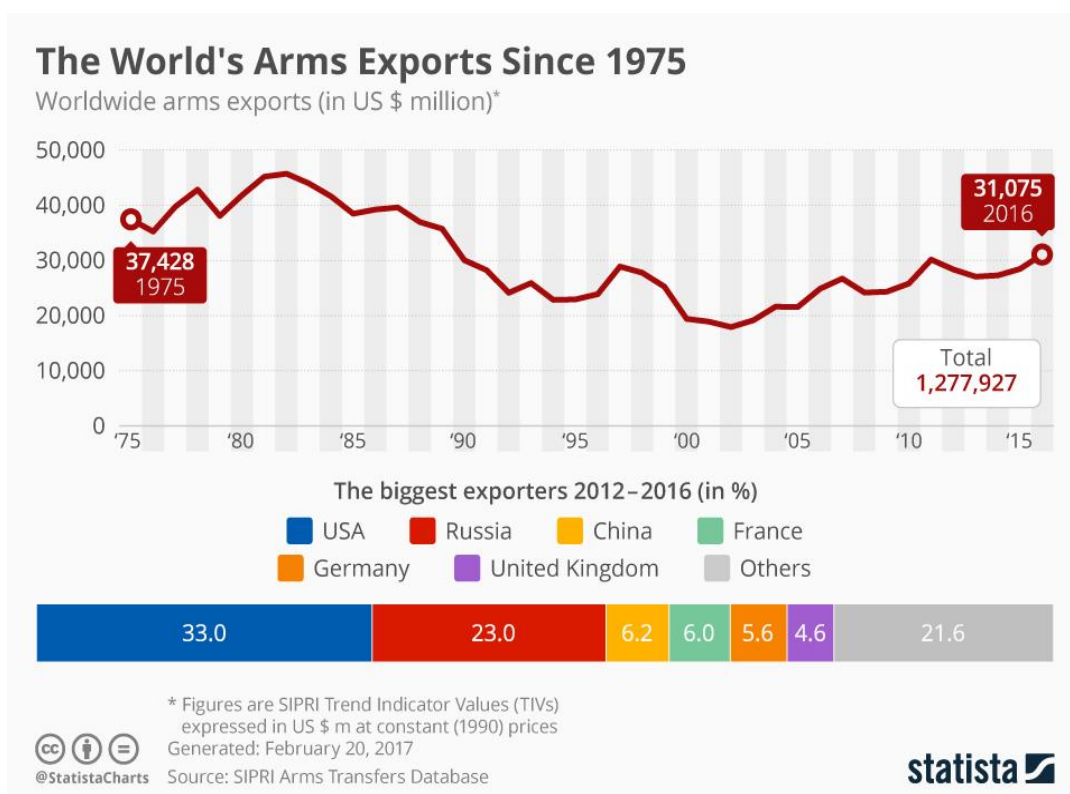

Рис. 1. Світовий експорт зброї [6]

Аналізуючи дані [12] щодо світового експорту зброї з 1975 по 2016 рік, слід зазначити, що найбільша частка в експорті зброї належить Сполученим Штатам Америки, російській федерації, Китаю, Франції, Німеччині, Великобританії. Їх сукупна частка становить майже 80 % світового ринку експорту зброї.

Більше детальніша характеристика представлена на рисунку 2, який відображає країни, які є найбільшими світовими експортерами зброї після війни за даними Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру [13].

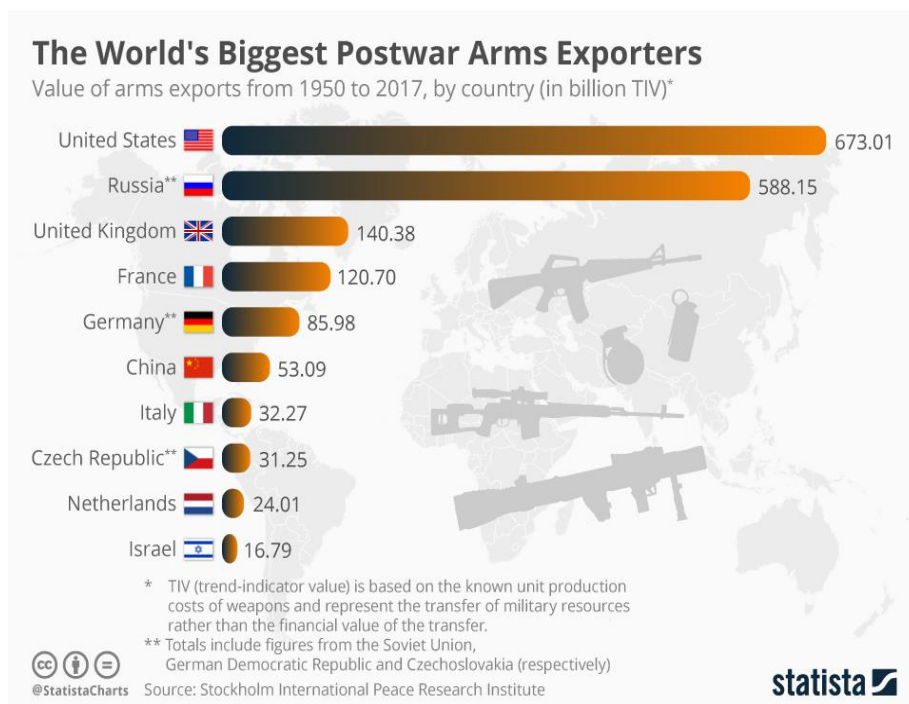

Рис. 2. Найбільші світові експортери зброї після війни за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI) [13]

В результаті дослідження було розглянуто дані з 1950 (початок активізації воєнної промисловості після другої світової війни) по 2017 роки. Так рейтинг країн, що є найбільшими експортерами зброї, є: Сполучені Штати Америки (673,01 TIV); російська федерація (588,15 TIV); Великобританія (140,38 TIV); Франція (120,70 TIV); Німеччина (85,98 TIV); Китай (53,09 TIV); Італія (32,27 TIV); Чеська Республіка (31,25 TIV); Нідерланди (24,01 TIV) та Ізраїль (16,79 TIV). Які за останні роки також займають вагомую частку на світовому ринку експорту зброї.

Варто зазначити, що серед зазначеного переліку більшість країн є ядерними державами, зокрема США (1945 р.); російська федерація (як правонаступниця Радянського Союзу) (1949 р.); Великобританія (1952 р.); Франція (1960 р.); Китай (1964 р.). В той самий час невизнаною ядерною країною сьгодні залишається Ізраїль.

Водночас варто зазначити, що не усі із зазначених країн є країнами з високим рівнем демократії. Зокрема, за 2024 рік рівень демократії в світі в цілому впав. Так «глобальне середнє значення Індексу демократії у світі впало до нового рекордно низького рівня – 5,17 порівняно з 5,55 у 2015 році. Зараз лише 6,6 % населення світу живуть в умовах повноцінної демократії, порівняно з 12,5 % десять років тому, констатує «The Economist». А значна частина світового населення – приблизно кожні двоє з п'яти людей – живуть в умовах авторитарного правління» [3]. Серед зазначеного переліку є країни з повноцінними демократіями (Великобританія, Чеська Республіка, Нідерланди, Німеччина) та недосконалими демократіями (Франція, США, Ізраїль, Італія). Водночас є країни з авторитарними режимами, що є найбільшими загрозами для збереження миру та забезпечення міжнародної безпеки, до даних країн належать російська федерація та Китайська Народна Республіка. В той самий час важливе значення в формуванні міжнародної безпеки займають питання протидії корупції як на рівні міжнародних організацій, так і на рівні держави. Аналізуючи індекс сприяння корупції, варто зазначити, що серед досліджуваних країн є країни із високим рівнем сприйняття корупції, що характеризує їхні антикорупційні політики як ефективні та результативні, зокрема:

– значення індексу сприйняття корупції на рівні 71–80 балів: Нідерланди 9 місце з індексом 78; Німеччина 15 місце з індексом 75; Великобританія 20 місце з індексом 71;

– значенні індексу сприяння корупції на рівні 61–70 балів: Франція 25 місце з індексом 67; США 28 місце з індексом 65; Ізраїль 30 місце з індексом 64;

– значенні індексу сприяння корупції на рівні 51–60 балів: Чеська республіка 46 місце з індексом 56; Італія 52 місце з індексом 54.

Водночас до найбільших експортерів зброї належать країни із високим рівнем корупції, зокрема: Китай 76 місце з індексом 43; росія 154 місце з індексом 22. Це може характеризувати рівень ефективності їхніх національних систем експортного контролю, а отже й безвідповідальність в експорті зброї. Частка ринку провідних експортерів основних видів зброї між 2020 і 2024 роками за країнами представлена на рисунку 3.

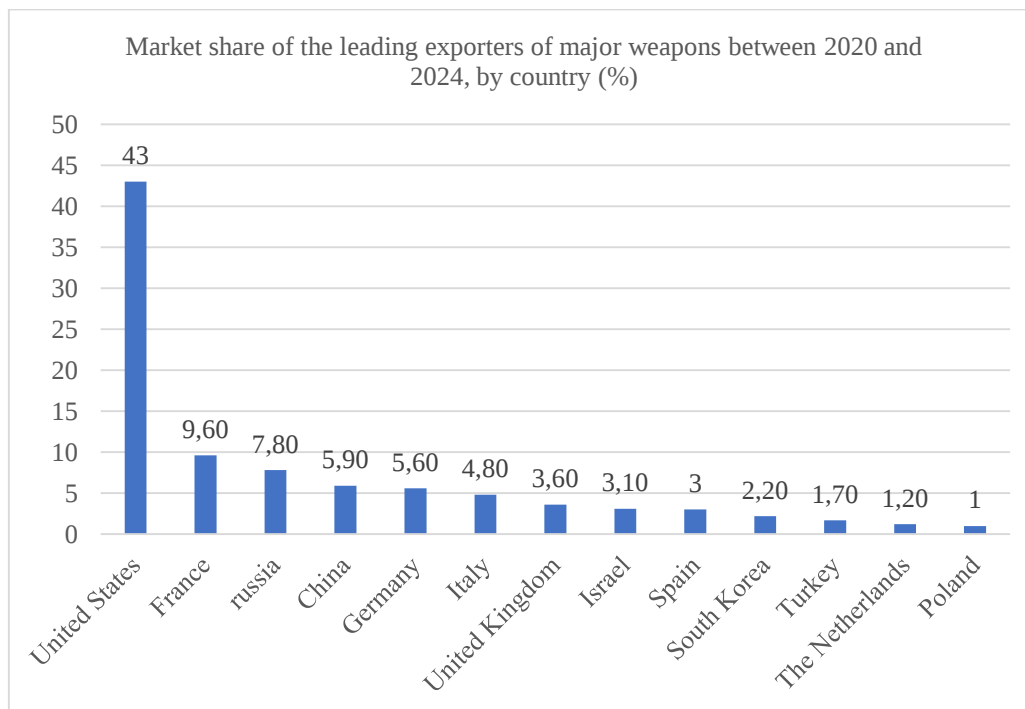

Рис. 3. Частка ринку провідних експортерів основних видів зброї між 2020 і 2024 роками за країнами [11]

Найбільшу частку ринку експорту основних видів зброї з 2020 по 2024 рік належить Сполученим Штатам Америки – 43 %, тобто майже половина усього світового ринку експорту основних видів зброї. Франція займає друге місце за часткою ринку експорту зброї, так її питома вага складає 9,6 %. Третє місце належить країні-агресору, спонсору тероризму російській федерації, із показником 7,8 %. Китаю належить 5,9 % світового ринку експорту зброї, а Німеччині 5,6 %. Італія займає шосте місце зі значенням 4,8 %, що більше ніж у Великобританії, яка посідає сьоме місце із питомою вагою 3,6 %. Частка Ізраїлю на світовому ринку експорту зброї складає 3,1 %.

В той самий час, якщо порівнювати дані, в цьому аналітичному розрізі з'являються інші країни-експортери, зокрема Іспанія (3 %), Південна Корея (2,2 %), Туреччина (1,7 %), Нова Зеландія (1,2 %), Польща (1 %). Серед зазначених країн немає ядерних держав. В той самий час характеризуючи їх за рівнем демократії варто наголосити, що державами з повноцінними демократіями є Іспанія, 21 місце в рейтингу; Нова Зеландія, 2 місце. До недосконалих демократій належать: Південна Корея, 32 місце в рейтингу, Польща 41 місце. Державою з перехідним режимом є: Туреччина, 103 місце в рейтингу. Щодо індексу сприйняття корупції ситуація наступною: Іспанія (46 місце, 56 балів), Південна Корея (30 місце, 64 бали), Туреччина (107 місце, 34 бали), Нова Зеландія (4 місце, 83 бали), Польща (53 місце, 53 бали).

Своєю чергою імпортерний складник представлена на рисунку 4, що відображає частку ринку імпорту основних видів озброєння між 2020 і 2024 роками за країнами.

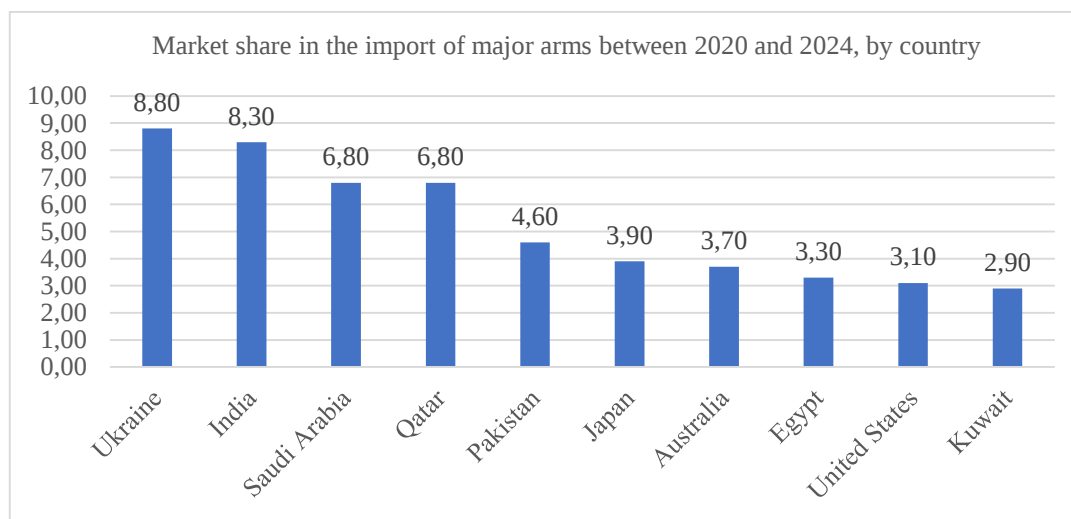

Рис. 4. Частка ринку імпорту основних видів озброєння між 2020 і 2024 роками за країнами [10]

Найбільшими імпортерами зброї за період 2020–2024 років стали: Україна (8,8 %), що є цілком логічно в умовах повномасштабного вторгнення та ведення воєнних дій; Індія (8,3 %), адже регіон Південної Азії є неспокійним та на початку 2025 року загострився конфлікт із Пакистаном в районі Кашміру; Саудівська Аравія (6,8 %); Катар (6,8 %); Пакистан (4,6 %), що знову ж таки пов'язано із багаторічним конфліктом з Індією; Японія (3,9 %); Австралія (3,7 %); Єгипет (3,3 %); Сполучені Штати Америки (3,1 %) та Кувейт (2,9 %). Варто зазначити, що серед зазначених країн є країни Близького Сходу, що більшою мірою обумовлено нестабільною ситуацією в регіоні.

Для оцінки ризиків імпорту зброї даними країнами надамо їх характеристику з позиції корупційного складника та рівнем демократії. Індекс демократії 2024 року вказує на наступне:

- країни з повноцінними демократіями: Японія (16 місце, з індексом 8,48), зберегла свої позиції на такому ж рівні в рейтингу, в той самий час збільшила індекс на 0,08 пунктів; Австралія (11 місце в рейтингу, з індексом 8,85) підвищила свої позиції на 3 пункти в рейтингу та збільшила рівень індексу на 0,19 пункту;

- країни із недосконалою демократією: Індія (41 місце, з індексом 7,18), варто зазначити, що країна значно підвищила свої позиції в рейтингу порівняно з попереднім періодом (на 4 позиції); США (29 місце, з індексом 7,85), індекс залишився на тому ж рівні, проте позиції в рейтингу було підвищено на 1 пункт;

- країни з перехідним режимом: Україна (92 місце, з індексом 4,9), що більшою мірою обумовлено частковим обмеженням конституційних прав та свобод в умовах дії воєнного стану через повномасштабне вторгнення російської федерації;

- країни з авторитарним режимом: Саудівська Аравія (150 місце, з індексом 2,08), що обумовлено особливим державним устроєм під впливом релігійних та національних особливостей; Катар (126 місце, з індексом 3,24) свої позиції покращив на два пункти в рейтингу; Пакистан (124 місце, з індексом 2,84) свої позиції в рейтингу погіршив на два пункти, а власне індекс на 0,41; Єгипет (128 місце, з індексом 2,79), відбулося падіння в рейтингу та 1 пункт за значенням індексу на 0,14 пунктів; Кувейт (114 місце, з індексом 3,5).

Найбільшу загрозу становить експорт зброї до країн з перехідними політичними режимами та авторитарними режимами. Адже, прийняття, будь-якого рішення, в тому числі у сфері безпеки та оборони залежить від однієї або декількох осіб. Крім того, регіони Близького Сходу та Південної Азії є не досить стабільними в плані забезпечення безпеки та миру, що також є досить ризикованим в плані забезпечення міжнародної безпеки. Щодо рівня корупції в Україні за даними 2024 року варто наголосити на наступному: «3-поміж сусідів Україна і надалі випереджає росію – країна-терорист у 2024 році втратила аж 4 бали та з 22 балами посідає 154 позицію. І так само продовжує падіння білорусь – північна сусідка торік теж втратила 4 бали, і тепер з 33 балами знаходиться на 114 сходинці. 3-поміж західних сусідів покращити свої позиції загалом вдалося лише Молдові – 43 бали, 76 місце. Другий рік поспіль не змінюється показник Румунії – 46 балів, 65 місце. А всі інші країни погіршили свої позиції: по 1 балу втратили Польща (53 бали, 53 місце) і Угорщина (41 бал, 82 місце), і аж 5 балів втратила Словаччина (49 балів, 59 місце). Таким чином, не лише Україна, а і її сусіди, крім Молдови й Румунії, за 2024 рік здебільшого погіршили свої показники в Індексі сприйняття корупції» [1]. Важливе значення корупція займає з позиції довіри до України міжнародних партнерів, які є основними постачальниками зброї та кредиторами.

Характеризуючи країни, варто вказати наступне:

- Індія – 96 місце з індексом 38 пунктів, що характеризується падінням на три пункти в рейтингу та на один пункт в індексі;
- Саудівська Аравія – підняла свої позиції в рейтингу на 15 пунктів до 38 місця та на 7 пунктів значення індексу до 59;
- Катар – займає 38 місце рейтингу 2024 року, що на два пункти вище ніж за попередній період. Індекс зріс на 1 пункт до значення 59;
- Пакистан – відбулося падіння на два пункти в рейтинг до рівня 135 місця, що обумовлено зниження індексу на два пункти до 27;
- Японія займає 20 місце із значення індексу 71, варто зазначити негативну динаміку, а саме падіння в рейтингу на 4 пункти та зниження індексу на два пункти;
- Австралія займає 10 місце рейтингу 2024 року, що на чотири пункти вище ніж за попередній період. Індекс зріс на 2 пункт до значення 77;
- Єгипет – відбулося падіння на 22 пункти в рейтингу до рівня 130 місця, що обумовлено зниження індексу на 5 пунктів до 30;
- США займає 28 місце із значення індексу 65, варто зазначити негативну динаміку, а саме падіння в рейтингу на 4 пункти та зниження індексу на 4 пункти;
- Кувейт зберіг значення індексу на рівні 46 пунктів, проте втратив позиції в рейтингу на 4 пункти до рівня 65 місця.

Щодо стану експорту та імпорту зброї в Україні як основи оцінки ефективності та результативності державного експортного контролю здійснимо аналіз за країнами та за видами зброї. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2024 рік за країнами представлено на рисунках 5–8.

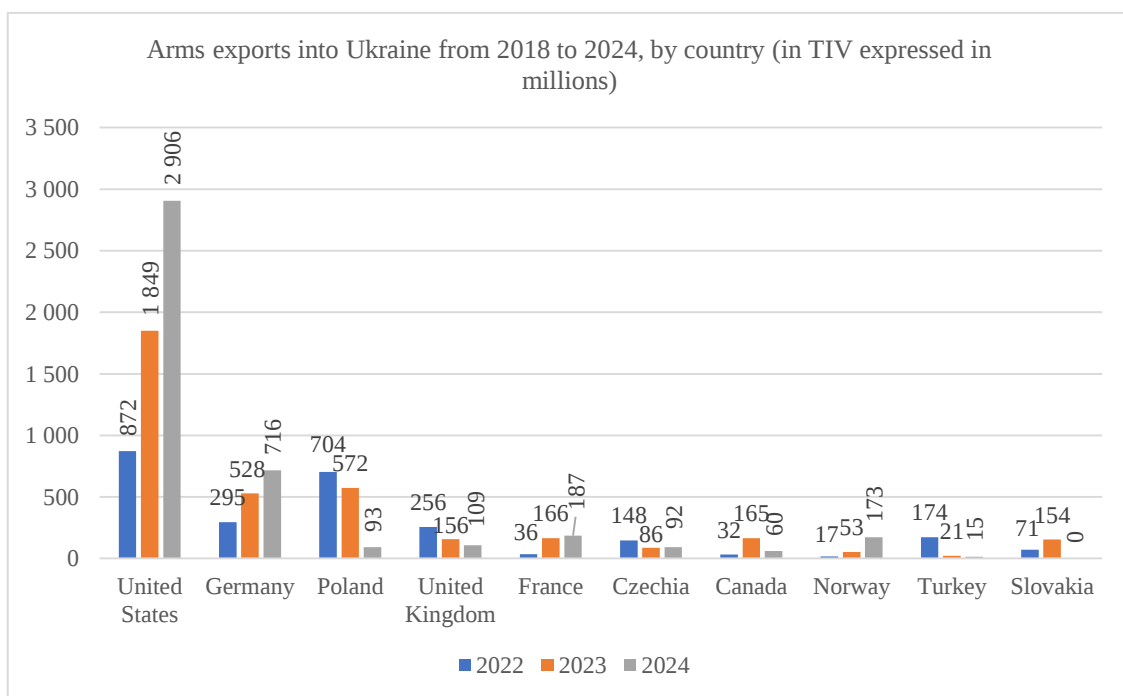

Рис. 5. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ) (початок) [7]

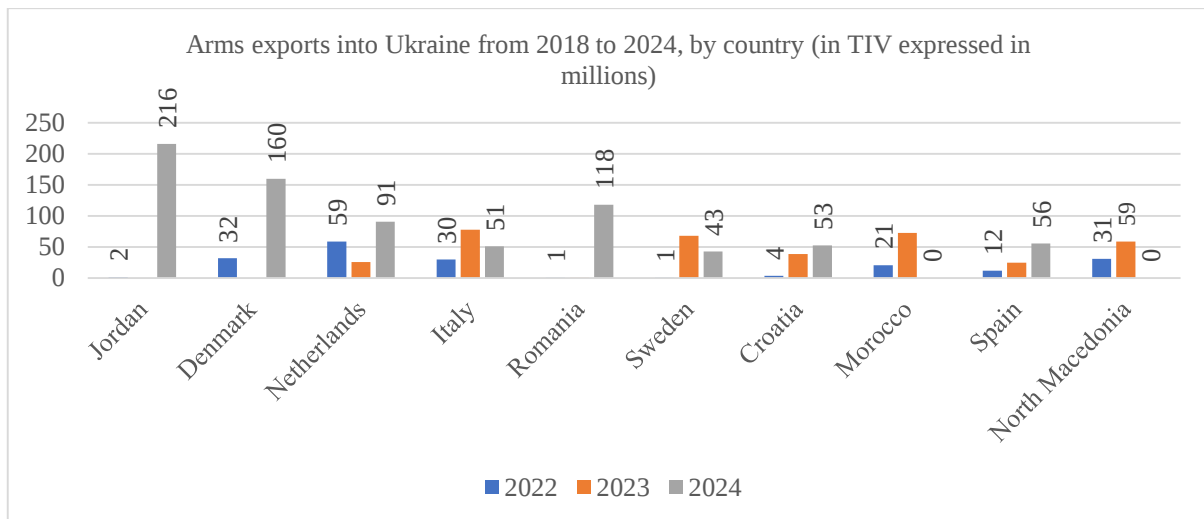

Рис. 6. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ) (продовження) [7]

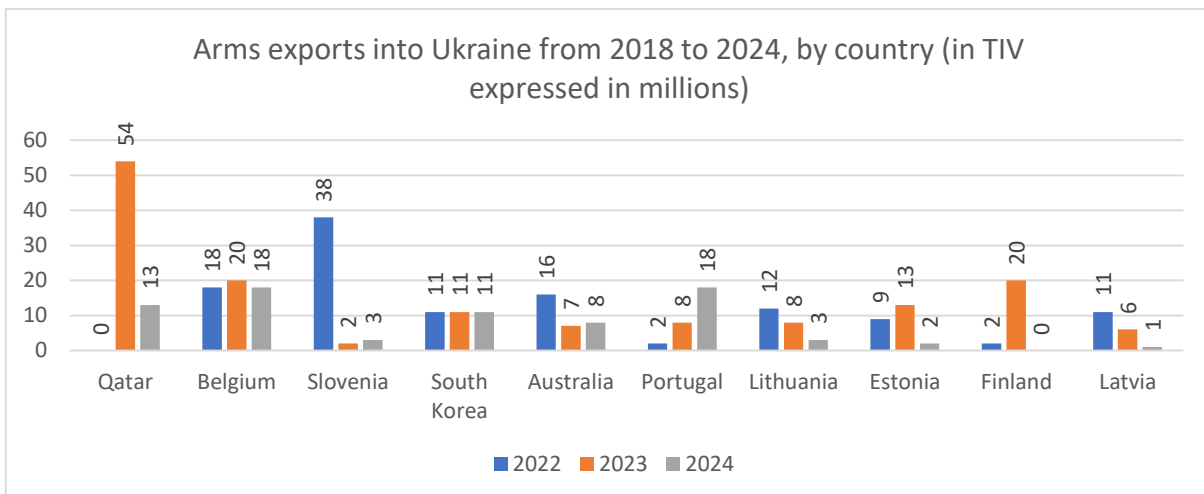

Рис. 7. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ) (продовження) [7]

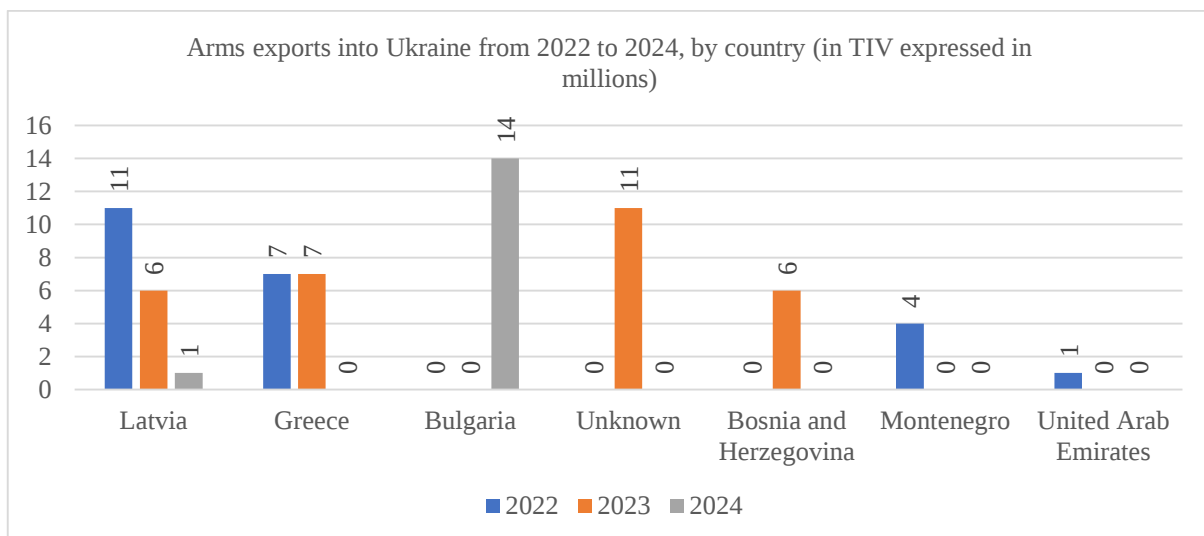

Рис. 8. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ) (закінчення) [7]

З даними рисунка 5 [7] спостерігається суттєве зростання обсягів постачання зброї з 2022 року, що пов'язано з активізацією міжнародної військово-технічної підтримки України в умовах широкомасштабної збройної агресії росії проти України.

Найбільшим постачальником озброєння виступають Сполучені Штати Америки: обсяги їх експорту зросли з 872 млн ТІВ у 2022 році до 1849 млн у 2023 році та досягли найбільшого показника у 2024 році – 2906 млн ТІВ. Це свідчить про стратегічну роль США у зміцненні обороноздатності України. Німеччина демонструє також позитивну динаміку: від 329 млн ТІВ у 2022 році до 538 млн у 2023 та 716 млн у 2024 році. Таким чином, обсяги постачань зросли більш ніж у два рази за цей період. Польща утримує стабільно високі показники, 671 млн ТІВ у 2022 році, незначне зменшення у 2023 році на 109 млн та дорівнює 572, а у 2024 році – помірне зростання до 593 млн ТІВ.

Інші країни-експортери демонструють менш масштабні постачання зброї. У Великій Британії зафіксовано зменшення показника, починаючи з 2023 року, що дорівнював близько 572 млн ТІВ або ж на 132 млн менше порівняно з 2022 роком, у 2024 році зменшення становило 93 тис. ТІВ, що на 479 млн менше ніж у 2023 році. Франція демонструє показники зростання обсягу постачання зброї в Україну, а саме у 2022 році – 36 млн ТІВ, у 2023 році – 166 млн ТІВ, що на 130 млн ТІВ більше ніж у попередньому році, на кінець 2024 року показник зріс на 12,65 %. У Чехії спостерігається стабільне нарощування постачання зброї – з 60 млн у 2022 році до 92 млн ТІВ у 2024 році.

Канада демонструє незначні зміни постачань від 43 до 60 млн ТІВ у 2024 році. У Норвегії зафіксовано стрімке зростання з 1 млн ТІВ 2022 році до 173 млн у 2024 році, Туреччині від 24 млн у 2022 році до 115 млн у 2024 році. У Словаччині зафіксовано тенденцію до зменшення – з 20 млн ТІВ у 2022 році до нуля у 2024 році.

Серед лідерів постачань в Україну у 2024 році варто відзначити Йорданію, яка продемонструвала різке зростання експорту – з незначного рівня у 2022 році – 2 млн ТІВ до 216 млн у 2024 році. Схожа тенденція спостерігається і у Румунії, експорт якої збільшився з 1 млн у 2022 році до 118 млн ТІВ у 2024 році.

Значні темпи зростання зафіксовано також у таких країнах, як Данія – з 32 млн у 2022 році до 160 млн у 2024 році, що у п'ять разів більше, ніж на початку досліджуваного періоду. Нідерланди демонструють зростання з 59 млн у 2022 році до 91 млн ТІВ у 2024 році. Щодо Іспанії, зафіксовано збільшення в чотири рази – від 12 млн у 2022 році до 56 млн у 2024 році. У 2023 році у Македонії спостерігається зростання постачань зброї на 28 млн, проте у 2024 році зафіксовано повне припинення експорту.

В Італії зафіксовано зростання з 30 млн 2022 року до найбільшого показника в 78 млн ТІВ у 2023 році, що на 48 млн більше, ніж у попередньому році, після чого відбулося зменшення до 51 млн ТІВ у 2024 році. В Швеції зафіксовано зростання у 2023 році на 67 млн, у 2024 році зменшення на 25 млн ТІВ та показник становив 43 млн ТІВ. У Хорватії зафіксовано нарощування постачань зброї з 39 млн до 53 млн ТІВ, в Марокко спостерігається зростання у 2023 році до 73 млн ТІВ.

Загалом, дані свідчать про те, що до військово-технічної допомоги Україні долучаються не лише традиційні партнери з Північної Америки та Західної Європи, а й держави з Балканського регіону, Північної Африки та Близького Сходу. Це демонструє підвищення міжнародної солідарності та зміну глобального сприйняття загроз, пов'язаних з російсько-українською війною.

Отже, з наведених вище даних (рис. 5) у період з 2022 по 2024 рік відзначається значне зростання обсягів експорту озброєння до України з окремих країн. Найвищий обсяг постачання зафіксовано у 2023 році з боку Катару – 54 млн ТІВ, тоді як у 2022 році постачання з цієї країни не здійснювалося. У 2024 році постачання з Катару зменшилося до 13 млн ТІВ.

Суттєвим експортером також є Словенія, яка у 2022 році поставила зброї на 38 млн ТІВ, тоді як у наступні роки постачання значно скоротилися – 2 млн у 2023 році та 3 млн у 2024 році.

Стала тенденція зафіксована у Бельгії, яка демонструє стабільність протягом досліджуваного періоду 2022–2024 роках та обсяг експорту становив 18 та 20 млн ТІВ відповідно. Португалія виділяється різким зростанням постачань у 2024 році до 18 млн ТІВ, після двох років значно менших обсягів у 2022 році – 2 млн ТІВ та у 2023 році – 8 млн ТІВ. Австралія у 2022 році експортувала зброї на 16 млн ТІВ, проте цей показник зменшився у 2023 та 2024 роках до 7 і 8 млн ТІВ відповідно.

Інші країни, такі як Південна Корея, Естонія, Литва та Латвія, демонструють відносно стабільні показники з незначними коливаннями в межах 11–13 млн ТІВ. Водночас Фінляндія у 2023 році здійснила одноразове велике постачання в обсязі 20 млн ТІВ, у 2022 році було поставлено лише 2 млн ТІВ.

Таким чином, найбільшими постачальниками у 2022–2024 роках були Катар, Словенія, Бельгія, Португалія, Австралія та Фінляндія, які забезпечили найбільші обсяги озброєння, що свідчить про активне залучення нових партнерів до підтримки обороноздатності України.

Отже, протягом 2022–2024 років зафіксовано участь ряду додаткових держав у процесі постачання озброєння Україні.

Латвія продемонструвала зменшення обсягу постачання зброї з 11 млн ТІВ у 2022 році до 6 млн у 2023 році та лише 1 млн ТІВ у 2024 році.

Греція забезпечила стабільні постачання впродовж 2022–2023 років – 7 млн TIV щорічно, проте у 2024 році не зареєстровано жодного постачання.

Болгарія, навпаки, не здійснювала офіційних постачань у 2022–2023 роках, однак у 2024 році зафіксовано постачання зброї на понад 14 млн TIV.

Боснія і Герцеговина долучилася до підтримки в 2023 році з обсягом 6 млн TIV, проте в інші роки участі не брала.

Серед країн є також категорія «Невідомі», яка охоплює постачання озброєння з невстановленого джерела у 2023 році на суму 11 млн TIV, що вказує на офіційно не визнані канали постачання.

Серед країн з незначними обсягами фіксується Чорногорія, яка у 2022 році поставила зброю на 4 млн TIV, а також Об'єднані Арабські Емірати, які зафіксували лише 1 млн TIV також у 2022 році.

Згідно з даними рисунка 9 [9], впродовж 2018–2023 років Україна отримувала озброєння різного типу, при цьому найбільші обсяги були зафіксовані у 2023 році. Найсуттєвішими категоріями озброєнь стали бронетехніка, ракети, артилерія та авіаційна техніка.

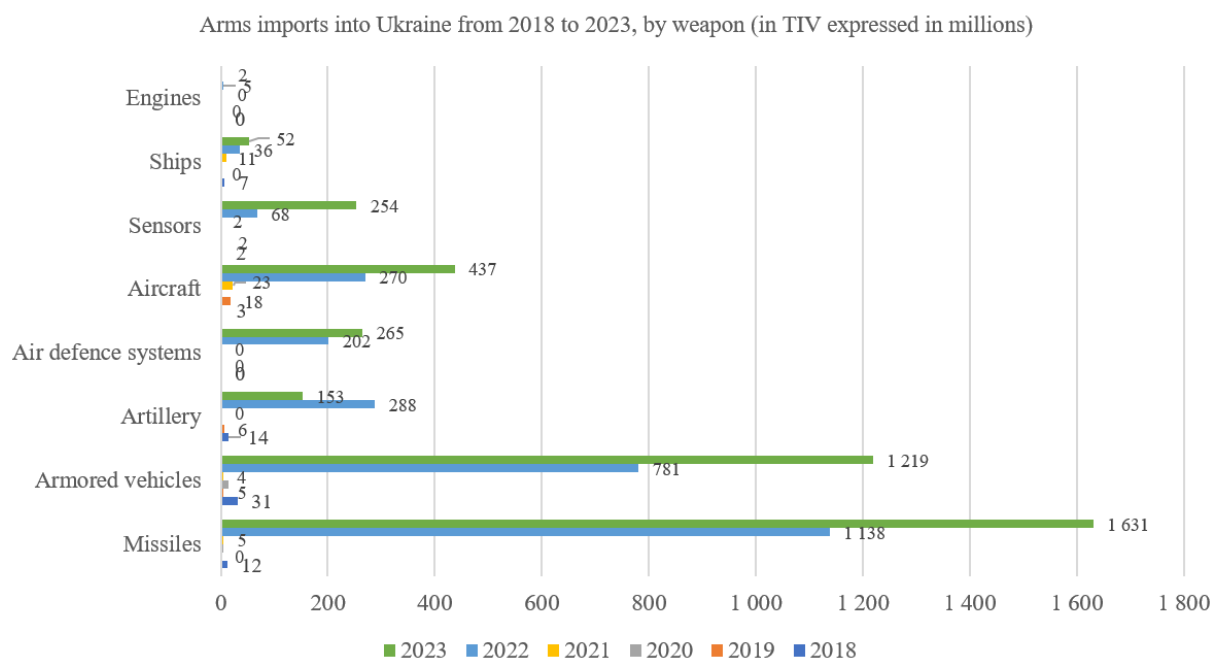

Рис. 9. Експорт зброї в Україну з 2018 по 2023 рік, за видами зброї (у мільйонах TIV) [9]

У 2023 році зафіксовано постачання бронетехніки (Armored vehicles): у розмірі понад 4 млн TIV, на кінець досліджуваного періоду показник сягав вже 1219 млн TIV.

У 2023 році ракети (Missiles) стали лідером за обсягами експорту озброєння – 1631 млн TIV, порівняно з 1138 млн у 2022 році та лише 12 млн у 2018 році.

Приріст показників зафіксовано за показником артилерія (Artillery) – з 0 у 2021 роках до 153 млн у 2023 та 288 млн у 2022 році, що свідчить про важливість даного озброєння в умовах бойових дій.

У 2018 році експорт авіація (Aircraft) становив близько з 3 млн, після 2020 року спостерігається найбільше зростання показника, у 2023 році показник досягнув максимального значення – 437 млн, що на 61,85 % більше ніж у попередньому році.

Максимальна кількість постачання засобів ППО (Air defence systems) зафіксовано у 2022 році та дорівнює 202 млн, у 2023 році показник збільшився та становив понад 265 млн, що на 31,18 % більше ніж у 2022 році.

У 2022 році постачання сенсорів (Sensors) зросло та дорівнювала 68 млн TIV, на кінець 2023 року показник збільшився на 186 млн та становив 254 млн TIV. Також простежується динаміка до збільшення показника кораблі (Ships) та у 2022 році – 36 млн, а вже у 2023 році – 52 млн.

Найменші обсяги постачання зафіксовано двигунів (Engines), так у 2023 році показник дорівнював лише 0,2 млн TIV.

Таким чином, у 2023 році зафіксовано рекордні обсяги експорту озброєння в Україну, що охоплюють майже всі категорії зброї.

На рисунках 10–11 представлено дані по експорт зброї з України з 2018 по 2024 рік, за видами зброї (у мільйонах TIV).

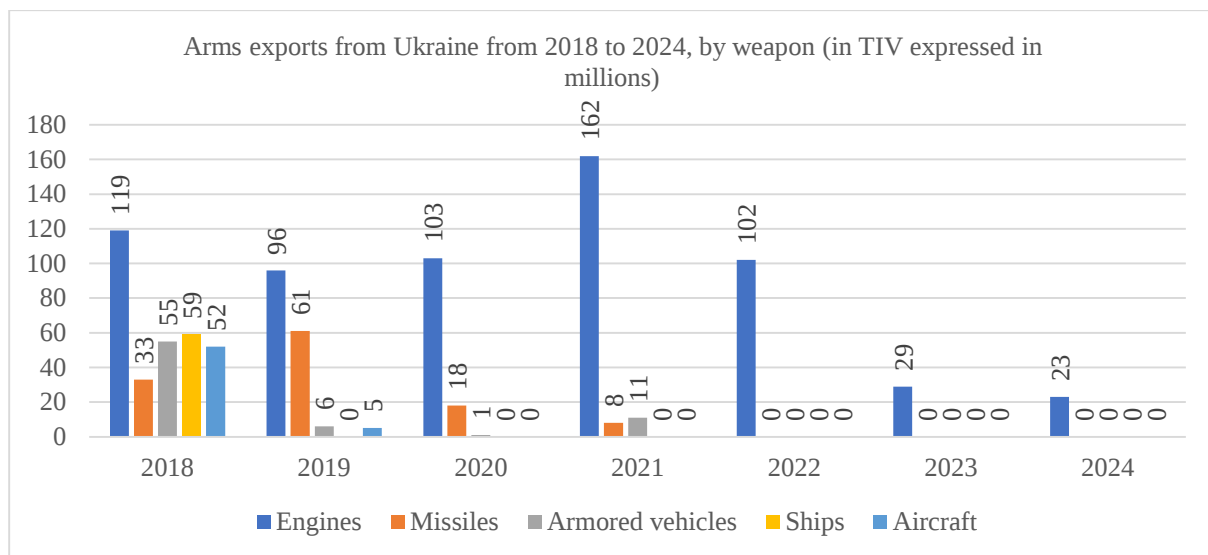

Рис. 10. Експорт зброї з України з 2018 по 2024 рік, за видами зброї (у мільйонах ТІВ) [6]

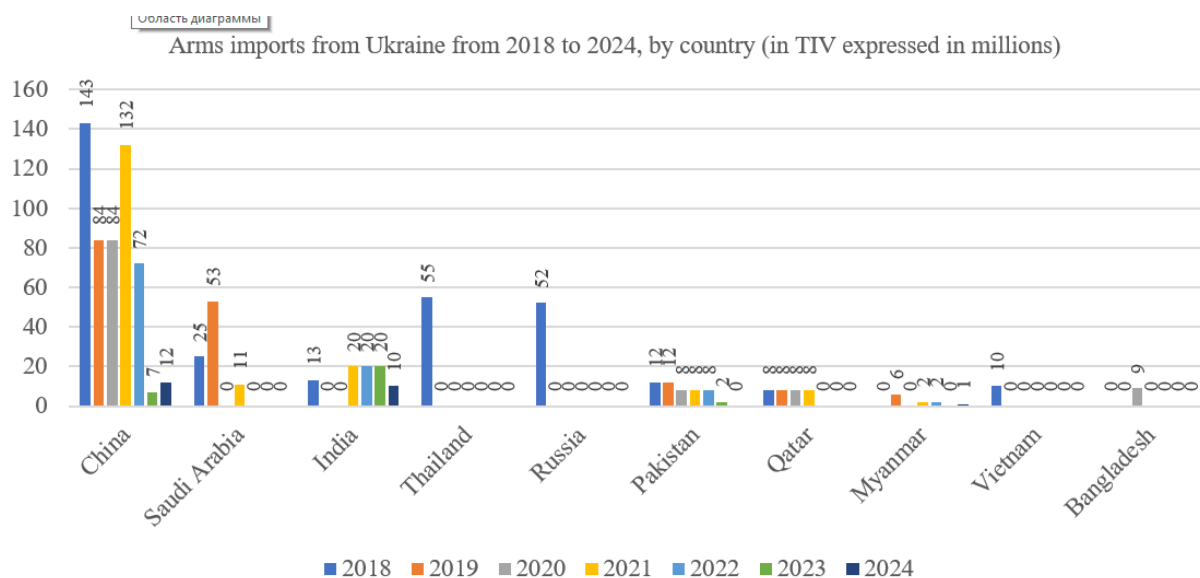

Рис. 11. Експорт зброї з України з 2018 по 2024 рік, за країнами (у мільйонах ТІВ) [8]

У період з 2018 по 2024 рік Україна здійснювала експорт озброєнь різного типу, однак з чіткою тенденцією до зменшення загальних обсягів після 2020 року. Основним експортним сегментом зафіксовано саме двигуни (Engines). Їх експорт становив у 2018 році – 119 млн ТІВ, у 2019 – 96 млн, у 2020 – 103 млн, у 2021 році спостерігається найбільше значення, яке сягнуло понад 162 млн, у 2022 році зафіксовано зменшення – 102 млн, у 2023 – 29 млн, у 2024 лише 23 млн.

Експорт ракет (Missiles) спостерігався лише у 2018–2021 роках, найбільший обсяг експорту було зафіксовано у 2019 році понад 61 млн, у 2020 році – 18 млн, з 2021 року лише 8 млн.

Бронетехніка (Armored vehicles) мала обмежений експорт, так в 2018 році лише 55 млн і 2019 – 6 млн, у 2020 році лише 1, у 2021 році зафіксовано збільшення до 11 млн. Кораблі (Ships) експортувались лише у 2018 році – 59 млн.

Авіаційна техніка (Aircraft) експортувалась лише у 2018 – 52 млн і 2019 – 5 млн, після чого експорт припинився.

Впродовж досліджуваного періоду з 2018–2024 років основним імпортером українського озброєння залишалася Китайська Народна Республіка. Найвищі обсяги експорту зафіксовано у 2018 році – 143 млн ТІВ, у 2019–2020 роках по 84 млн відповідно, у 2021 році зафіксовано збільшення до 132 млн, у 2022 році постачання становило близько 72 млн, у 2023 році відновилися постачання на рівні 7 млн, а в 2024 – 12 млн, що свідчить про поновлення військово-технічного співробітництва.

Таїланд та росія отримали відповідно 55 млн та 52 млн ТІВ у 2018 році, однак після цього постачання не здійснювались.

Саудівська Аравія імпортувала українське озброєння у 2018 р. – 25 млн, і найбільше у 2019 році – 53 млн. Після 2021 року постачання припинилися.

Індія отримувала стабільно по 20 млн ТІВ у 2021–2023 роках, тоді у 2024 році постачання становили близько 10 млн.

Пакистан фіксував сталий імпорт у 2018–2020 роках на рівні 12 млн щорічно, далі – зниження до 8 млн у 2021 році, 2 млн у 2023 році, після чого експорт припинено.

Катар отримував 8 млн ТІВ щороку протягом 2018–2021 років надалі зафіксовано відсутність постачань. М'янма близько 6 млн у 2019 та 2020 роках, після експорт у 2024 році становив близько 1 млн. В'єтнам зафіксував експорт у 2018 році у розмірі понад 10 млн, без подальших постачань. Бангладеш отримав 9 млн ТІВ лише у 2020 році.

Висновки. Встановлено тенденцію до скорочення експорту озброєнь з України після 2021 року, що пояснюється повномасштабним вторгненням росії на територію України у 2024 році та переорієнтацією на внутрішні потреби сектору безпеки та оборони. Значні обсяги імпорту спостерігаються у країн Південної Азії та Близького Сходу, а саме Індії, Саудівській Аравії, Катарі, Пакистані, що свідчить про геополітичну нестабільність відповідних регіонів. З 2022 року спостерігається стрімке зростання обсягів постачання зброї в Україну, зокрема з боку США, Німеччини, Польщі, Великобританії, що відображає масштабну міжнародну підтримку в умовах війни. До постачання озброєння також долучилися країни, які раніше не були серед основних постачальників, такі як Норвегія, Румунія, Йорданія, Данія, Нідерланди, Іспанія, що демонструє розширення географії партнерств. Найбільше зростання зафіксовано за категоріями: ракети, бронетехніка, артилерія, авіація, а також засоби ППО. Поступове зростання постачання сенсорів, кораблів, що свідчить про комплексне нарощування оборонного потенціалу. Істотне зниження обсягів експорту після 2021 року зумовлене переорієнтацією на внутрішні потреби. Основним покупцем української зброї залишався Китай, однак співпраця скоротилася. Значення інших партнерів таких, як Індія, Саудівська Аравія та Пакистан, також зменшилось за досліджуваний період.

Список використаної літератури:

1. Антикорупція на паузі. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cpi.ti-ukraine.org/>.
2. Ботвінов Р. Сучасний стан світової торгівлі зброєю / Р.Ботвінов, І.Бережнюк, Г.Богородицька // Економіка та суспільство. – 2023. – Вип. 50. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-50-26.
3. Індекс демократії у світі опустився до найгіршого за 20 років, лише 6,6 % людства живе у повністю вільних країнах – рейтинг The Economist [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nv.ua/ukr/world/countries/rejting-demokraticnih-i-avtoritarnih-krajn-svitu-na-yakomu-misci-ukrajina-rosiya-hto-pershiy-50493534.html>.
4. Кім Т. Сучасні тенденції світового ринку озброєнь та перспективи розв'язання глобальної проблеми миру і демілітаризації / Т.Кім, О.Кім, К.Рахматіллієва // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 40. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-40-36.
5. Савіцький А.В. Концептуальні основи розвитку потенціалу підприємств оборонно-промислового комплексу в економічному зростанні України / А.В. Савіцький // Збірник наукових праць ТДАТУ ім. Д.Моторного (економічні науки). – 2023. – № 1 (47). – С. 116–128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/2450/1/PB-27-246-255.pdf>.
6. Arms exports in Ukraine 2018–2024, by weapon [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/1294323/ukraine-arms-exports-by-weapon/>.
7. Arms exports into Ukraine from 2018 to 2024, by country [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/1294196/ukraine-arms-imports-by-country/>.
8. Arms imports from Ukraine 2018–2024, by country [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/1294319/ukraine-arms-exports-by-country/>.
9. Arms imports in Ukraine 2018–2023, by weapon [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/1294225/ukraine-arms-imports-by-country/>.
10. Market share of major arms imports by the largest importers 2020–2024 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/267134/share-of-individual-nations-in-the-import-of-conventional-weapons/>.
11. Market share of the leading exporters of major weapons 2020–2024 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/statistics/267131/market-share-of-the-leading-exporters-of-conventional-weapons/>.
12. The World's Arms Exports [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/chart/8163/the-worlds-arms-exports/>.
13. The World's Biggest Postwar Arms Exporters [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.statista.com/chart/13205/the-worlds-biggest-postwar-arms-exporters/>.

References:

1. «Antykoriupciia na pauzi. Ukraina v Indeksii spryiniattia koriupcii – 2024», [Online], available at: <https://cpi.ti-ukraine.org/>

2. Botvinov, R., Berezhniuk, I. and Bohorodytska, H. (2023), «Suchasnyi stan svitovoi torhivli zbroieiu», *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue 50, doi: 10.32782/2524-0072/2023-50-26.
3. «Indeks demokratii u sviti opustyvsia do naihirshoho za 20 rokiv, lyshe 6,6 % liudstva zhyve u povnistiu vilnykh krainakh – reitynh The Economist», [Online], available at: <https://nv.ua/ukr/world/countries/reiting-demokratichnih-i-avtoritarnih-krajiv-svitu-na-yakomu-misci-ukrajina-rosiya-hto-pershiy-50493534.html>
4. Kim, T., Kim, O. and Rakhmatillaeva, K. (2022), «Suchasni tendentsii svitovoho rynku ozbroien ta perspektyvy rozv'iazannia hlobalnoi problemy myru i demilitaryzatsii», *Ekonomika ta suspilstvo*, Issue 40, doi: 10.32782/2524-0072/2022-40-36.
5. Savitskyi, A.V. (2023), «Kontseptualni osnovy rozvytku potentsialu pidpriemstv oboronno-promysloвого комплексу v ekonomichnomu zrostanti Ukrainy», *Zbirnyk naukovykh prats TDATU im. D.Motornoho (ekonomichni nauky)*, No. 1 (47), pp. 116–128, [Online], available at: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/2450/1/PB-27-246-255.pdf>
6. «Arms exports in Ukraine 2018–2024, by weapon», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/1294323/ukraine-arms-exports-by-weapon/>
7. «Arms exports into Ukraine from 2018 to 2024, by country», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/1294196/ukraine-arms-imports-by-country/>
8. «Arms imports from Ukraine 2018–2024, by country», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/1294319/ukraine-arms-exports-by-country/>
9. «Arms imports in Ukraine 2018–2023, by weapon», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/1294225/ukraine-arms-imports-by-country/>
10. «Market share of major arms imports by the largest importers 2020–2024», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/267134/share-of-individual-nations-in-the-import-of-conventional-weapons/>
11. «Market share of the leading exporters of major weapons 2020–2024», [Online], available at: <https://www.statista.com/statistics/267131/market-share-of-the-leading-exporters-of-conventional-weapons/>
12. «The World's Arms Exports», [Online], available at: <https://www.statista.com/chart/8163/the-worlds-arms-exports/>
13. «The World's Biggest Postwar Arms Exporters», [Online], available at: <https://www.statista.com/chart/13205/the-worlds-biggest-postwar-arms-exporters/>

Вакун Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Західноукраїнського національного університету.

<https://orcid.org/0000-0002-7774-7204>.

Наукові інтереси:

- правове регулювання торгівлі товарами військового призначення та подвійного використання;
- гармонізація національного законодавства з нормами Європейського Союзу та міжнародних режимів експортного контролю.

Дика Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент Державного університету «Житомирська політехніка».

<https://orcid.org/0000-0002-0800-3498>.

Наукові інтереси:

- вплив експортного контролю на зовнішньоекономічну діяльність і міжнародну співпрацю;
- державний експортний контроль як інструмент забезпечення національної безпеки;
- порушення правил державного експортного контролю.

Vakun O.V., Dyka O.S.

Global and national trends in arms exports and imports in the context of the development of state export control

The assessment of international and national security largely relies on the analysis of global and domestic trends in arms exports and imports. For any state, arms production serves not only an economic and defense function but also becomes a powerful driver of scientific and technological progress. At the beginning of the 21st century, states increasingly resort to indirect geo-economic instruments of influence in order to create a favorable geopolitical environment for themselves.

The study noted that issues of armaments, the global arms market, and defense expenditures are crucial not only for research into international and national security but also for improving the state export control system as an essential mechanism for regulating defense trade. These aspects acquire special significance for Ukraine in the context of the russian-ukrainian war, highlighting the need to study its role in the global arms market.

The article demonstrates the following trends: a decline in Ukrainian arms exports after 2021, explained by the reorientation of production toward domestic security and defense needs amid the full-scale war. At the same time, there is an active increase in arms imports, particularly from the United States, Germany, Poland, and the United Kingdom, indicating strong international support for Ukraine. Additional suppliers, previously not among the key partners, have joined, including Norway, Romania, Jordan, Denmark, the Netherlands, and Spain, which reflects the expansion of military-technical cooperation geography. The most significant growth is observed in the supply of missile systems, armored vehicles, artillery, aviation, and air defense systems, along with a gradual increase in deliveries of sensors and ships, indicating a comprehensive build-up of defense potential. Meanwhile, arms export volumes have declined, particularly due to reduced cooperation with the main buyer, China, as well as with India, Saudi Arabia, and Pakistan.

Keywords: export; import; state export control; international security; defense-industrial complex; geo-economic factors; military-political risks; national security of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2024.